

А.М. Пісарэнка,
дацэнт кафедры філалогіі
і сусветнай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага
ўніверсітэта культуры і мастацтваў,
кандыдат філалагічных навук

«ДУША БЕЗ КНІГІ НЯПОЎНАЯ»¹: ДА ПЫТАННЯ АБ ЭСТЭТЫЧНАЙ ВАРТАСЦІ МАСТАЦКАГА ВОБРАЗНАГА СЛОВА

Тэзіс «Кніга – крыніца ведаў» набыў новае гучанне: «Кніга – крыніца інфармацыі». Мастацкая ці публіцыстычная кніга – гэта яшчэ і крыніца духоўнасці. Што да мастацкай літаратуры, то ад яе найперш чалавек імкнецца атрымаць эстэтычную асалоду, а затым ўжо даведацца пэўную інфармацыю. Менавіта дзякуючы творчаму майстэрству апісання падзей і з’яў, непаўторным асацыяцыям, якія атаясамліваюць падобнае з непадобным і тым самым пашыраюць валентнасць слоў, аўтары выводзяць чытача ў свет мастацкіх вобразаў. Выразнасць і вобразнасць – гэта тыя камунікатыўныя якасці, якія з’яўляюцца адной з неабходных умоў рэалізацыі асноўнай функцыі мастацкага стылю – эстэтычнай.

На лексічным узроўні названыя якасці мастацкага маўлення забяспечваюцца словамі з пераносным значэннем – тропамі, найбольш ужывальнымі з якіх з’яўляюцца *эпітэт*, *метафара*, *параўнанне*, *перыфраза*, *фразема*, *гіпербала*, *літота*. Эпітэт характарызуецца багаццем структурна-граматычнага выражэння; чым большай колькасцю відаў ён прадстаўлены ў тэкстах, тым больш экспрэсіўнай і багатай будзе іх мова, а вобразы – эстэтычна вартаснымі. У ролі названага тропа могуць выступаць як простыя, так і складаныя (злітны эпітэт) прыметнікі, дзеепрыметнікі. Яны ўжываюцца з прамым (народна-паэтычны эпітэт) ці пераносным (метафарычны від тропа) значэннем: *Толькі веяў вецер на прыволлі / Ды снягі маўклівыя ляжалі* (М. Танк); *Елкі цемнагрывыя намоклі, / Сушаць вербы пасмы жоўтых кос* (П. Панчанка); *Карычнева-жоўта-паласаты і тоўсты, як цукерка-падушачка, чмель* (Я. Брыль); *Якая дзіўнасць... / Аж неверагодна... / Схмялелы ліпень, чабаровы свет...* (Н. Мацяш). Адметным экспрэсіўным сродкам з’яўляецца эпітэт-прыдатак, які выражаецца назоўнікам.

¹ З кнігі Я. Сіпакова «Зялёны лісток на планеце Зямля. Партрэт Беларусі» (Мінск: БелЭн, 2010).

Лаканічны па форме, ён запатрабаваны, як правіла, паэтычнай мовай:

А лісічак набраў каля сцезжкі-вяртухі (М. Танк); *Там, дзе арэшнік развесіў гронкі вочак-арэхаў, – / Заблудзілася ў лесе зялёнае рэха* (К. Кірэенка).

Метафара як адзін з прадуктыўных сродкаў экспрэсіўнасці мовы рэалізуе свае магчымасці праз пераносна-вобразнае ўжыванне назоўнікаў і дзеясловаў: *...гарыць усход, / Вось-вось зазвоніць сонца бубен* (Л. Дайнека); *А вецер енчыць, а мора вые, / Кульгае лодка на два вяслы* (Я. Сіпакоў); *Не заходзь, маё сонца, за хмары маўчання* (Я. Янішчыц); *Пазяхае рانیца ветрыкам нявыспаным* (Л. Геніюш). У лінгвістычнай літаратуры лічыцца, што метанімія і сінекдаха – разнавіднасці метафары: *Пахла пераспелымі брусніцамі, прэлай саломай, прыхвачаным першым замаразкам грыбам* (М. Лынькоў); *Ніхто не мучыцца дакорам, / Ніхто не думае пра грэх, / І ўжо не стане ягад сора, Звядуцца жолуд і арэх* (Н. Гілевіч).

Параўнанне – вобразны сродак, які ўзнікае ў выніку супастаўлення падобных (у аўтарскіх асацыяцыях) прадметаў, іх прыкмет, дзеянняў. У адпаведнасці з гэтым троп мае наступныя віды: *субстантыўны* (вытлумачвае назоўнік); *ад’ектыўны* (паясняе прыметнік); *вербальны* (удакладняе дзеяслоў): *З неба асенняга ноччу / Неасцярожная зорка, як светлячок, заляціць* (М. Танк); *Сузор’і віснуць выспелай рабінаю* (Р. Барадулін); *І месяц, як антонаўка, жоўты і тугі. / І жнівеньскія зоры, пахучыя, як дыні, / Сінія, нібыта верасы* (Г. Бураўкін); *І снег, і снег, як спозненая ласка!.. / І гэтак жа, як ласка, растае* (Н. Мацяш).

Экспрэсіўным сродкам мовы выступае аўтарская перыфраза, якая ў адпаведным кантэксце найчасцей можа быць сінанімічнай назоўніку ці дзеяслову: *Сонца – сланечнік на сіняй градзе* (М. Стральцоў); *Ліпа – белая мядуння – як мадонна ля плятня! / Яна пчолам – цётка Дуня, іх найпершая радня* (А. Сыс); *І ўночы ж трактар піша барозны на палях* (А. Астрэйка).

Вобразнасць і адпаведна эстэтычная вартасць радка ствараецца з дапамогай устойлівых выразаў, якія з’яўляюцца яркім, каларытным сродкам мовы. Фраземы, прыказкі, крылатыя выслоўі надаюць мове эмацыянальнасць, вобразам забяспечваюць дакладныя характарыстыкі, ацэнку, а значыць, выражаюць адабрэнне, захапленне ці асуджэнне, іронію і іншыя эмоцыі. Вядома, там, дзе

вобразнасць, там ацэнка, а пры адпаведным моўным напаўненні – экспрэсія: *Усе чакалі дажджу. І ён недзе пад абед, нарэшце, зашумеў... Потым чохнуў як з вядра* (Я. Сіпакоў); *Да Нарачанкі-вёскі рукой падаць* (І. Пташнікаў); *Нашто было сталець так марна і станавіцца на крыло* (М. Мятліцкі); *І яшчэ табе, сыне, / Зычу я, мой харошы: / Каб і ноша – на сіле, / Каб і сіла – на ношы* (А. Грачанікаў). Ва ўсіх прыведзеных тэкстах фразеалагізмы ўжыты аўтарамі з аказіянальнай функцыяй, г. зн. з агульнавядомым значэннем і з трывалым кампанентным складам.

Часам шмат дасціпных выказаў мы «чуем» з вуснаў персанажаў праявітых ці драматургічных твораў, дзе яны выступаюць сродкам стылізацыі мовы персанажаў. Прычым аўтары відазмяняюць фразеалагізмы з тым, каб забяспечыць вобразам больш дакладныя характарыстыкі, а мове твораў надаць пэўны стылістычны эффект. Такая функцыя ўстойлівых выказаў кваліфікуецца як аказіянальная. Напрыклад: *Л я в о н. Што я Вам **поперак дарогі стаў**? М а к с і м. Калодаю лёг, а не стаў; Л я в о н. Ты што? З **глузду з'ехала**?! Л у ш к а. Не, даражэнькі мой! **Уз'ехала на глузд**!* (А. Макаёнак). Нават калі фраземы не відазменены, яны ўсё роўна ўзвышаюць эстэтычную вартасць радка, бо не пакідаюць чытача раўнадушным, узбагачаюць яго мову. Так, персанажам Янкі Брыля заўсёды ўласціва арыгінальнасць фразеаўжывання: *Крычаць не крычаць, а мы з табою, бабо, едзьмо; Што не даямо, тое дапеямо; Не любіш дроў калоць – і не наколеш; Не нацешыўся, дык павесіўся б.*

Вобразнымі выразамі, незвычайнымі, экспрэсіўнымі, з'яўляюцца гіпербала і літота. Гэтыя маўленчыя адзінкі, супрацьлеглыя па значэнні, ствараюць нечаканыя, рэдкасныя вобразы: *Усё вакол **знаёмае да болю**; / Збягаюць **незабудкі да вады**, / Сядае **бусел важна на таполю**, / Ад **ластывак абвіслі правады*** (Г. Бураўкін); ***Драбнютка, проста з мачыну, кнігі*** (В. Лукша).

Агульнамоўная і асабліва аказіянальная разнавіднасці тропаў забяспечваюць выказванню відчнасць, а створаным вобразам – яркасць, арыгінальнасць. Нібы кантрастуюць з імі, незвычайнымі, эстэтычна вартаснымі, тыя тропы, якія хаця і з'яўляюцца новымі, але пачуцці ў чытача выклікаюць іншыя: *Сутыкнутыя **лбамі гмахі** / **пазіраюць адзін адному** / **ў твар і з дзікім рогатам** / **высалопліваюць языкі** / **патузаных ветрам штораў*** (В. Жыбуль); *...памнажаюцца думкі, выходзяць крывёю з носа / **анемія душы**, я*

не ў стане такое зносіць / як з далонню маёй цалаваліся белыя ружы / уцякаў з галавы новы вершык, нервовы і скрушны (В. Трэнас); Баюся спаць, твой дух чакаю / апакаліпсістычнымі начамі; Мне катарсісам Вашы абдымкі / ў каламуці шалёных хваляў... (Т. Барысюк); Гнілыя зубы лесу – / ландышы ў час адцвітання; Гнёзды варон, бы каўтуны ў валасах (Н. Капа); Пазабаўляцца б / з такім прывабна-сінім электродам (А. Глёбус).

Вобразная мова сучасных мастацкіх тэкстаў перажывае ў пэўнай ступені эстэтычны крызіс: ёй бракуе, найперш, вобразнай дакладнасці, якая з'яўляецца адметнай рысай мастацкага маўлення, а па-другое, той мілагучнасці слова, ужытага як з прамым, так і з пераносным значэннем, якая вельмі неабходна для ўзмацнення экспрэсіі радка, падмацавання яго эстэтычнай вартасці. На гэту праблему звяртае ўвагу вядомы стыліст А. Каўрус, які слушна сцвярджае, што маладым аўтарам не хапае ўмельства карыстання словам, умельства выбраць патрэбнае слова – такі заўсёдны клопат пісьменніка ад першых крокаў у літаратуру². Мовазнаўца ілюструе тэарэтычныя палажэнні шматлікімі прыкладамі недасканалага вобразнага словаўжывання кшталту: *цёмна-рудая, як тарфяная калатуша, кава* (а гаворка ідзе пра добрую каву); *недакурак ядавіта пшыкнуў у царстве гарлачыкаў; прадаўшчыца была яркая-пякучая, прыгожая сваёю тугою маладосцю* і інш. На жаль, гэты рад можна поўніць прыкладамі больш сучасных твораў, што азначае толькі адно: праблема вобразнага словаўжывання мастацкага стылю застаецца актуальнай: *І дзічэе душа як кусты ў недагледжаным садзе / калі на мяне заяўляюць правы мінулыя вёсны / але не адняць ў мяне травы прыдарожнай...* (В. Слінка); *Скубуцца хмары. Вунь іх пасмы... / Прэ лысая да кучаравай. / Крыху вышэй каптур атласны / Павіс над галавой дзіравай* (А. Корнеў); *Занудны дождж злізаў з наўколя пыл... / І хочацца разбухлы небасхіл / Падперці, каб на галаву не ціснуў* (С. Далідовіч).

Як слушна сцвярджаюць крытыкі, галоўным недахопам сучасных твораў з'яўляюцца банальнасць, прадказальнасць, адсутнасць арыгінальнасці вобразаў і глыбокага падтэксту, безгустоўнасць у выбары тэм, часам вульгарнае іх раскрыццё: *Я не буду хмяліца бярозавым сокам, / Бо не п'ю я ніколі сяброўскую кроў* (С. Далідовіч).

² Каўрус, А. А. Мова народа, мова пісьменніка / А. А. Каўрус. – Мінск: Мастац. літ., 1989. – С. 155, 170.

Калі правесці лінгвістычны эксперымент і запісаць у радок усе «арыгінальныя» тropy, то атрымаюцца радкі з антывобразамі адцвілых ландышаў – гнілых зубоў лесу, разбухлага небасхілу і г.д. Такія творы абражаюць мову нехайным словаўжываннем, мастацкія вобразы прыніжаюць бездухоўнасцю, і ў выніку такія кнігі не напаўняюць душу прыгажосцю.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ